

USMON AZIM SHE'RIYATIDA UNDOV GAPLARNING EMOTSIONAL KUCHI, PRAGMATIK FUNKSIYALARI VA BADIY KOMMUNIKATIV ROLI**Salimova Gulnoza Anvar qizi**

Buxoro davlat tibbiyot instituti Yoshlar masalalari, ma'naviyat va ma'rifat bo'limi uslubchisi.

Elektron manzil: anvarovnagulinoz@gmail.com Tel: 91.821.25.11**<https://doi.org/10.5281/zenodo.15559001>**

Annotatsiya. Maqolada Usmon Azim she'riyatida undov gaplarning pragmatik va emotsional xususiyatlari, shuningdek, ularning badiiy kommunikativ roli o'rganiladi. Undov gaplar shoirning ichki ruhiy holatini ifodalashda, o'quvchi bilan samimiy aloqani o'rnatishda va she'riy nutqning ekspressivligini oshirishda muhim vosita sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: undov gaplar, pragmatika, emotsional ekspressiya, nutq aktlari, badiiy til, she'riyat, kommunikativ funktsiya.

Abstract. The article explores the pragmatic and emotional features of exclamatory sentences in Usmon Azim's poetry, as well as their artistic and communicative role. Exclamatory sentences are analyzed as important tools for expressing the poet's inner emotional state, establishing an emotional connection with the reader, and enhancing the expressiveness of poetic speech.

Keywords: exclamatory sentences, pragmatics, emotional expression, speech acts, literary language, poetry, communicative function.

Аннотация. В статье рассматриваются прагматические и эмоциональные особенности междометных предложений в поэзии Усмона Азима, а также их художественная коммуникативная роль. Междометные предложения анализируются как важные средства выражения внутреннего эмоционального состояния поэта, установления искренней связи с читателем и усиления экспрессивности поэтической речи.

Ключевые слова: междометные предложения, прагматика, эмоциональное выражение, речевые акты, художественный язык, поэзия, коммуникативная функция.

Undov gaplar nutqning eng kuchli emotsional ifoda vositalaridan biri bo'lib, insonning ichki kechinmalarini bevosita va yorqin tarzda ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa badiiy matnda ular poetik ruhiyat va muallifning his-tuyg'ularini o'quvchiga yetkazishda muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda tilshunoslik va pragmatika sohalarida undov gaplarning kommunikativ va pragmatik ahamiyatini chuqur o'rganish zarurati ortib bormoqda, chunki ular nafaqat tilning grammatik shakli, balki nutqdagi ijtimoiy va madaniy munosabatlarni aks ettiruvchi kuchli vositadir.

O'zbek tilshunosligida S. Axmedova undov gaplarni his-tuyg'u, hayajon, istak, g'azab, norozilik kabi holatlarning ifodachisi sifatida ta'riflaydi va ularni nutqning emotsional-ekspressiv qatlamiga mansub deb hisoblaydi [4: 205]. M. G'aniyeva esa undov gaplarni pragmatik nuqtai nazardan baholab, ularni subyektiv nuqtayi nazarning bevosita ko'rinishi, nutqning emotsional dominantasi deb ataydi. Unga ko'ra, undov gaplar muloqotda muhim sotsiopragsmatik yukni o'z zimmasiga oladi [5: 88].

Xalqaro tilshunoslikda esa J. Searle va J. Austin kabi nutq aktlari nazariyotchilari undov gaplarni ekspressiv nutq aktlari toifasiga kirgizadi. J. Searle fikricha, bunday gaplar orqali shaxs o'z kayfiyati, munosabati yoki hissiy holatini bildiradi, bu esa ularni informatsion emas, balki illokutsion maqsadli gaplar toifasiga kiritadi [6: 66; 7].

Shuningdek, rus tilshunosligida A. Shaxmatov undov gaplarni nutqning intonatsion va psixologik markazi sifatida baholaydi, ularga ogʻzaki nutqda muloqotni boshqaruvchi va hissiy fon yaratuvchi vosita sifatida yondashadi [8: 112].

Ushbu nazariy qarashlar undov gaplarning grammatik shakldan tashqari, kommunikativ va pragmatik ahamiyatga ham ega ekanligini koʻrsatadi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda ular obraz va muallif pozitsiyasining emotsional ifodachisiga aylanadi.

Badiiy adabiyotda undov gaplar oʻquvchining diqqatini tortadi, uni muallif bilan emotsional aloqa oʻrnatishga undaydi. Ayniqsa sheʼriyatda bu gaplar poetik nutqning ekspressivligini oshiradi, ritmik va ohangdorlikka xizmat qiladi. Shoir oʻz his-tuygʻularini yoki lirik qahramonning ichki kechinmalarini undov gaplar orqali qisqa, lekin chuqur mazmunli shaklda yetkazadi. Bu jihat undov gaplarni nafaqat grammatik birlik sifatida, balki badiiy vosita sifatida ham muhim oʻrin egallashiga sabab boʻladi.

Undov gaplarning pragmatik funksiyalari esa ularning faqat shakliy emas, balki kommunikativ jihatdan ham faol ishtirok etishini koʻrsatadi. Pragmatik nuqtai nazardan undov gaplar — bu emotsional holatni ifodalashdan tashqari, muloqotdagi maʼlum maqsadga yoʻnaltirilgan nutq aktlari hamdir. Ular orqali shoir yoki lirik qahramon eʼtiroz bildiradi, istakni izhor etadi, iltimos qiladi, hayrat yoki norozilikni ifodalaydi, baʼzida esa oʻquvchi bilan bevosita aloqa oʻrnatadi.

Bunday funksiyalar undov gaplarning badiiy matndagi oʻrnini mustahkamlaydi.

Xususan, Usmon Azim sheʼriyatida bu turdagi gaplar nafaqat hissiy kuchaytmaga xizmat qiladi, balki lirik obrazlar ruhiy holatini aniqlashda, oʻquvchiga shoir pozitsiyasini yetkazishda muhim rol oʻynaydi. Shu orqali undov gaplar poetik nutqning pragmatik boyligini oshiradi va oʻquvchining emotsional qamrovini kengaytiradi.

Poetik pragmatika esa badiiy matndagi nutq harakatlari, kommunikativ niyat va emotsional kayfiyatni oʻrganadigan pragmatikaning bir sohasi hisoblanadi. U poetik matnda ishlatilgan til birliklari — soʻzlar, frazalar, gaplar — qanday kommunikativ vazifa bajarishini, muallif va oʻquvchi oʻrtasidagi interaktiv munosabatni tahlil qiladi. Poetik pragmatika yordamida undov gaplar, metafora, epitet kabi poetik vositalarning pragmatik funksiyalari, yaʼni ular orqali qanday emotsiyalar, kayfiyatlar yoki nutq aktlari ifodalanishi ochib beriladi.

Usmon Azim sheʼriyatida undov gaplarning tahlili.

Undov gaplar badiiy matnda nafaqat emotsiyalarni ifodalash vositasi, balki nutqning pragmatik funksiyalarini bajaruvchi muhim til birliklaridandir. Usmon Azim sheʼriyatida undov gaplar kuchli emotsional ekspressiya, turli nutq aktlarini bajarish va muloqotdagi sotsiopragmatik rolni oʻynashda oʻziga xos oʻrin tutadi.

1. Strukturaviy turlari. Usmon Azim sheʼrlarida undov gaplarning turli shakllari uchraydi. Ularning ayrimlari sof undov soʻzlardan iborat boʻlib, qisqa va keskin ohangda boʻladi: “Eh, yuragim! Ichimda cheksiz iztirob bor.” [1: 21]. Bu misolda “eh” undov soʻzi orqali ogʻriq, iztirob ifoda etilgan. Oddiy tuzilmadagi undov gap boʻlishiga qaramay, u oʻzida kuchli emotsional yukni olib yuradi va yurak obraziga bogʻlangan lirik kechinmani oshkor qiladi.

Murakkab undov gaplar esa emotsional holatni toʻliqroq yoritadi: “Voy, bu tunlar ham bitarmidi, axir?! Koʻzlarimdan yosh toʻkilar tinmay.” [1: 58]. Bu gapda “voy” undovi orqali hayrat va tushkunlik kayfiyati bildirilgan, savol intonatsiyasi esa ichki noaniqlik, umidsizlik bilan toʻyingan. Shoir oʻzining ruhiy holatini badiiy obraz orqali oʻquvchiga sezdiradi.

2. Emotsional ekspressiya. Undov gaplarning eng asosiy pragmatik vazifalaridan biri — his-tuygʻularni, ayniqsa xursandchilik, gʻam, hayrat va gʻazab kabi kuchli emotsiyalarni

to'g'ridan-to'g'ri ifodalashdir. Bu orqali shoir o'z ichki dunyosining nozik nuanslarini o'quvchiga yetkazadi. "Voy, ne ajab! Bu dunyo ham g'aroyib ekan." [1: 23] "Voy" undovi hayrat va hayajon bilan to'la. Shoir kutilmagan voqea yoki holatga duch kelganida ichki hissiyotlarini shunday yaqqol namoyon etadi. Undov o'quvchini voqea muhimligiga jalb qiladi va muallifning ichki kechinmasini sezdiradi. "Eh, yurak! Qanday og'ir azoblar bor ichingda." [1: 43]. Bu undov g'am va iztirobni ifodalaydi. Lirik qahramonning ichki alamini, og'ir his-tuyg'ularini o'quvchi to'liq his qiladi.

3. Nutq aktlari funksiyasi. Undov gaplar ko'pincha nutq akti sifatida ham ishlatiladi.

Ular shoirning istagini, e'tirozini, undovini, talabini ifodalashda xizmat qiladi.

Shunday undov gaplar, odatda, o'ziga xos nutq niyatini namoyish etadi. "Ayo, eshit, dunyo, so'zlarimni! Qani, keling, tinglang meni!" [1: 77]. Bu yerda undov nafaqat e'tibor jalb qiluvchi vosita, balki chaqiriq va talab hamdir. Shoir o'z so'zlarini o'quvchiga yetkazish uchun undov gaplardan faol foydalanadi.

4. Sotsiopragmatik funksiyasi. Usmon Azim she'rlarida undov gaplar nafaqat shaxsiy kechinmalarni ifodalash, balki jamiyatga, ijtimoiy hayotga munosabat bildirishda ham qo'llaniladi. Bunday gaplar muloqotda shaxslararo munosabatni belgilaydi, ijtimoiy normalar va qadriyatlarni ta'kidlaydi. "Voy, insonlar, mehr ularning so'nggi bahosi emasmi?" [1: 102].

Bu undov orqali shoir jamiyatdagi muammolarga, insoniylikka chaqiriq qiladi. Undov gap o'zining sotsiopragmatik ahamiyatini shu yerda namoyish etadi.

Xulosa qilib aytganda, undov gaplar she'riyatda nafaqat emotsional ifoda vositasi, balki nutqning pragmatik jihatdan boy va samarali kommunikativ vositasi hisoblanadi. Usmon Azim she'riyatida undov gaplar lirik qahramonning ichki ruhiy kechinmalarini, uning qayg'u, hayrat, istak va e'tirozlarini aniq va ta'sirchan tarzda ifodalaydi. Bu esa o'quvchiga muallifning ichki dunyosiga kirib borish imkonini yaratadi va poetik matnning ekspressivligini oshiradi.

Pragmatik nuqtai nazardan undov gaplar nutq aktlarini bajarish, muloqotdagi sotsiopragmatik rolni bajarish va o'quvchi bilan bevosita aloqani o'rnatishda muhim vositadir.

Shu tariqa, undov gaplar badiiy tilning nafaqat shakliy, balki mazmunan va kommunikativ jihatdan ham muhim elementi bo'lib xizmat qiladi.

Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, undov gaplarning badiiy matndagi ahamiyati shundaki, ular poetik pragmatikaning o'ziga xos qatlamini tashkil etadi, muallifning emotsional-ijtimoiy kayfiyatini o'quvchiga aniq yetkazadi va nutqni jonlantiradi. Shu sababli undov gaplar nafaqat badiiy matnni boyituvchi, balki uni muloqotda samarali vositaga aylantiruvchi element sifatida o'rganilishi lozim

REFERENCES

1. Usmon Azim. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: "Yozuvchi", 2015. 128 bet.
2. Axmedova S. *O'zbek tilshunosligi asoslari*. Toshkent: "Fan", 2017. 245 bet.
3. G'aniyeva M. *Pragmatika asoslari*. Toshkent: "Ilm-fan", 2019. 312 bet.
4. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, 1969. 158 p.
5. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, 1962. 140 p.
6. Shaxmatov A. M. *Lingvistika i kommunikatsiya*. Moskva: "Nauka", 2005. 195 s.
7. *O'zbek tili grammatikasi*. Toshkent: "O'qituvchi", 2018. 210 bet.
8. *Normativ o'zbek tili izohli lug'ati*. Toshkent: "Sharq", 2016. 320 bet.